

derscheidene staten en tot zeer verschillende reacties binnen die staten op identieke maatregelen, getroffen door de Nederlandse veroveraars en bestuurders. Het toekennen van bevoegdheden aan de onderscheiden titularissen van deze staten resulteerde alleen dan in daadwerkelijke bestuurskracht, indien deze bevoegdheden niet te zeer afweken van datgene, waartoe zij in de prekoloniale staatsstructuur gerechtigd waren. Met reden wijst de schrijfster dan ook op de vele missers, die in dit opzicht door het Nederlandse bestuur begaan zijn. Overigens dient hier de opmerking gemaakt dat het geenszins de doelstelling van het koloniale beleid was, het politiek- en staatkundig bestel van Zuid-Celebes zo ongerept mogelijk te bewaren, wat op bladzijde 241 de min of meer impliciete veronderstelling van de schrijfster lijkt te zijn. De inpassing van Zuid-Celebes in het grotere geheel van Nederlands-Indië veroorzaakte ongetwijfeld vele 'disturbances'. Iedere hervorming brengt echter een verstoring van het bestaande met zich mee. Het oordeel over de aard van een verandering kan derhalve nimmer worden gegeven, uitsluitend op grond van de constatering dat de oude orde werd verstoord. Dit vergt een veelzijdiger benadering, waarbij ook de hervorming op zijn eigen merites moet worden beoordeeld.

Naar aanleiding hiervan nog het volgende. John R.W. Smal heeft er in een artikel uit 1961¹ op gewezen, dat een vruchtdragende geschiedbeoefening van Zuidoost-Azië ver-eiste, dat men de geschiedenis van de afzonderlijke samenlevingen en samenlevinkjes aldaar speciaal onder de loupe zou moeten nemen. Deze gedachte heeft in brede kring postgevat en de belangstelling voor de geschiedenis van de regio's is sindsdien sterk toegenomen. Bij een dergelijke benadering komen de historicus en de antropoloog waarvan de laatste van huis uit gepreoccupeerd is met kleine, overzichtelijke en bij voorkeur zo 'oorspronkelijk' mogelijke samenlevingen, schouder aan schouder te staan. Ongetwijfeld kan dit resultaat opleveren, zoals de inhoud van deze bundel laat zien. Een al te consequente opvolging van Smal's advies zou echter leiden tot een eindeloze versnippering van de aandacht. Er blijft derhalve behoefte aan een wetenschapsbeoefenaar die, desnoods werkend met gereedschap van grover makelij, tracht de krachten te analyseren die de ontwikkelingen binnen een groter gebied hebben bepaald. Zelfs indien een dergelijke gener-alist een historicus is, zal hij de anthropologische literatuur echter niet over mogen slaan. En dat is eveneens iets, wat uit deze bundel blijken kan.

P.J. Drooglever

E.H. Waterbolk, *Verspreide opstellen, aangeboden aan de schrijver bij zijn aftreden als hoogleraar aan de Rijksuniversiteit te Groningen* (Amsterdam: Bert Bakker, 1981, 362 blz., ill., f65,—, ISBN 90 6019 843 3).

Op 13 oktober 1981 nam E.H. Waterbolk afscheid als hoogleraar in de geschiedenis na de middeleeuwen met een rede getiteld 'Met Willem Lodewijk aan tafel'. Ruim vijftien jaar eerder, op 1 februari 1966, had Waterbolk zijn professoraat aanvaard met de rede 'Een hond in het bad. Enige aspecten van de verhouding tussen Erasmus en Agricola'. Deze twee redevoeringen zijn het eerste en het laatste artikel in de bundel opstellen, die dankbare leerlingen en medewerkers hebben uitgegeven bij gelegenheid van Waterbolks afscheid. In totaal eenentwintig opstellen, waarvan er vier dateren van vóór 1966 en zeventien uit de jaren dat de auteur hoogleraar was. De meeste opstellen werden al eerder gepubliceerd, maar zeven artikelen zien in deze afscheidsbundel voor het eerst het licht. Aan

1. Zie hierover de inleiding van C. Fasseur tot de door hem uitgegeven bundel *Geld en geweten. Een bundel opstellen over anderhalve eeuw Nederlands bestuur in de Indonesische archipel*, I (Geschiedenis in veelvoud XII; Den Haag, 1980).

de opstellen gaat een artikel vooraf over Waterbolk zelf, geschreven door diens vriend en collega B.H. Slicher van Bath en gevolgd door een bibliografie van boeken, artikelen en boekbesprekingen van de auteur. Een lijst van in de noten der opstellen kort aangeduide boekwerken en een met zorg samengestelde index sluiten het royaal uitgevoerde boek af.

De oudere opstellen in de bundel sluiten aan bij het proefschrift van Waterbolk, *Twee eeuwen Friese geschiedschrijving* (Groningen, 1952). Het zijn samenvattende en knap gestructureerde artikelen over de verschillende meningen inzake de grondslagen van het geschiedverhaal in het zeventiende-eeuwse Noord-Nederland, over enige tendenties in de Friese geschiedschrijving, en over reacties op het historisch pyrrhonisme rond 1700. Een negental artikelen handelt over het humanisme en bijzonder over Erasmus en diens invloed. De resterende acht opstellen hebben verscheidene themata tot onderwerp, maar gaan toch bijna altijd over Friese geschiedenis, historiografie, en humanisme en renaissance. Nu is het niet zo eenvoudig in het werk van Waterbolk duidelijk omschreven themata aan te wijzen. Hij gaat meestal uit van één grondgegeven, maar werkt dat dan uit met zeer veel boeiende en verrassende excursen en verwijzingen naar andere onderwerpen. Juist omdat hij zo vaak totaal onverwachte verbanden legt, geeft de auteur zijn hoofdonderwerp een nieuwe dimensie, plaatst hij de beschreven gebeurtenissen of personen in een soms heel nieuw licht. Het is wel eens moeilijk om de gang van het betoog op de voet te volgen, maar wie die moeite wil nemen komt steeds weer voor verrassingen te staan.

De titels van de opstellen laten de lezers soms raden naar de inhoud: 'Een Friese Terminus?', 'Een heilig huisje gestut?', 'Erasmus kiest de vrouw', 'Een verwaarloosde samenhang'. Maar niet alleen dit soort titels roept de belangstelling wakker, heel de stijl van Waterbolk heeft iets uitdagends. De opstellen zijn prettig leesbare literatuur, maar wel wordt er van de lezer gevraagd, dat hij steeds op zijn 'qui vive' is. Bovendien veronderstelt de schrijver, dat zijn lezerspubliek goed op de hoogte is van het onderwerp en de context daarvan: geen uitgebreid notenapparaat vol nuttige informatie, maar slechts summiere aanduidingen van zaken, gebeurtenissen of personen, meermalen in de tekst op speelse wijze verwerkt in enkele raak gekozen woorden of toespelingen. Deze werkwijze en stijl doen sterk denken aan de schrijfwijze van de zestiende-eeuwse humanisten, waarmee Waterbolk als weinig anderen vertrouwd is. Het heeft soms iets van een spel, het uitwisselen van kleine raadsels, vergezeld van een vriendelijk knipoogje.

Zoals gezegd, Waterbolk is zeer vertrouwd met taal en stijl der zestiende-eeuwse humanisten. Toch zijn er passages en artikelen, die bij de lezer de vraag doen opkomen, of de schrijver altijd voldoende scherp ziet wat bijvoorbeeld een Erasmus met een behandeld geschrift of een besproken passus nu precies bedoelde en wilde bereiken. Humanisten als Erasmus waren door en door rhetorisch geschoold en dat wil zeggen, dat zij doorkneed waren in alle manieren waarop men het woord kan hanteren voor alle mogelijke doeleinden: overreding, aansporing, en dat telkens afgestemd op tijd, plaats, omstandigheden, toegesprokene. Om hun werk en hun bedoelingen goed te verstaan dient men te weten hoe zij de klassieke leer der welsprekendheid interpreteerden en de verschillende klassiek-rhetorische genres hanteerden om in een gegeven situatie, maar meestal op lange termijn, hun doel te bereiken. Juist over de plaats van de rhetorica in het werk der humanisten bestaan nog zoveel misverstanden, dat veel studies gewijd aan dat werk de kern niet raken of, wat erger is, er een vertekend beeld van geven. Pas in de laatste tijd wordt aandacht gevraagd voor dit wezenlijke aspect van het humanisme en slechts hier en daar trachten kenners van de Neolatijnse literatuur dit aspect in hun studie te betrekken, met als resultaat, dat humanistische geschriften opeens in een heel ander daglicht komen te staan. Het is jammer, dat die ontwikkeling nog niet voldoende is doorgedrongen tot de auteur van

de hier besproken opstellen, zodat hij soms bij zijn interpretatie onvoldoende rekening houdt met wat P. Tuynmaï de 'functionele rhetorica' van de humanisten heeft genoemd (*Lampas*, IX (1976) 163-195).

In het opstel 'Wat Erasmus toch wel begreep', voor het eerst in deze bundel gepubliceerd, bespreekt Waterbolck adviezen van Erasmus gericht tot paus Julius II, adviezen die beurtelings pro en contra belichtten van het ondernemen van een oorlog tegen Venetië. In feite tracht de auteur de ontwikkeling te beschrijven van Huizinga's interpretatie van dit feit (Erasmus' tekst is niet bewaard gebleven), maar wat hij daartussendoor aan behartigenswaardigs zegt over de wijze waarop wij dergelijke, ook van anderen uit die tijd bekende dubbel-adviezen hebben te verstaan, gaat eigenlijk nog voorbij aan het cardinale punt. Uit wat wij weten van de inhoud van beide adviezen, waarover - naar Tuynman mij meedeelde - Erasmus in enkele andere geschriften een en ander vertelt, is namelijk duidelijk dat hij zich in zijn contra-advies als rhetor over het hoofd van de paus heen tot het grote publiek richtte en het oorlogvoeren door een paus *in het algemeen* veroordeelde met argumenten die op dat publiek, de geleerden van heel Europa, een groter indruk zouden maken dan de argumenten pro, die Erasmus inderdaad 'toch wel begreep' en die in dit specifieke geval in 1509 een oorlog tegen Venetië tot op zekere hoogte konden rechtvaardigen. Waar het Erasmis om ging, zeker bij de door hem voorgenomen, maar niet tot stand gekomen publikatie onder de titel *Antipolemus*, was, de publieke opinie te beïnvloeden, op langere termijn, tegen het optreden van paus en kerk als wereldlijke macht in het algemeen en vooral tegen iedere betrokkenheid van de kerk met oorlogen van christenen onderling - en tenslotte nog algemener: tegen oorlog als zodanig. Als rhetor woog Erasmus steeds zijn publiek en koos hij met grote zorgvuldigheid de argumenten, waarbij niet alleen de zaak zelf en de overtuiging van de schrijver, maar ook en vooral de receptie door het beoogde lezerspubliek in de keuze betrokken werden. Alleen wanneer men vanuit dit gezichtspunt het werk van humanisten als Erasmus benadert, kan men begrijpen wat zij nu precies bedoelden en wilden zeggen.

Wie nu de interpretatie van Huizinga met die van Waterbolck vergelijkt, constateert, dat er duidelijk een grote stap voorwaarts is gezet in de bestudering van de Neolatijnse letteren. Tegelijkertijd moet men echter vaststellen, dat er nog veel te doen is. Tot voor kort werden renaissance en humanisme bestudeerd vanuit verscheidene disciplines: klassieke filologie, taal- en letterkunde der moderne Europese talen, geschiedenis, theologie en wijsbegeerte. Dat leidde, uiteraard, tot eenzijdigheden, en langzaam groeit de laatste decennia dan ook de overtuiging, dat de bestudering van renaissance en humanisme een eigen discipline moet worden, die in staat is alle aspecten van de Neolatijnse literatuur werkelijk recht te doen. Die zelfstandige discipline zal in staat zijn de noodzakelijke kaders te scheppen, waarbinnen literatuur en wetenschap van humanisme en renaissance adequaat bestudeerd kunnen worden.

Er moet nog veel gedaan worden op dit gebied, maar het werk van Waterbolck toont reeds aan, dat er, vergeleken met de periode vóór de tweede wereldoorlog, al heel veel bereikt is. Deze excurs van meer algemene aard zegt dan ook niets ten detrimente van Waterbolcks opstellen. Binnen het geheel van wat vandaag de dag wordt gepubliceerd over renaissance en humanisme nemen deze essays zeker een vooraanstaande plaats in. Waterbolcks benadering vanuit de disciplines, die hij volledig de zijne mag noemen, opent op tal van plaatsen nieuwe perspectieven. Kort samengevat: de voortreffelijke bundel toont wel zeer overtuigend aan, dat de bestudering van renaissance en humanisme op de goede weg is!

C.S.M. Rademaker

RECENSIES

J. Spoorenberg en H.A.M. de Wit, ed., *Eindhoven door de eeuwen* (Eindhoven: Heemkundige studiekering Kempenland, 1982, 238 blz., f32,50, ISBN 90 9000288 x).

Dit boek is uitgegeven ter gelegenheid van de viering dat Eindhoven 750 jaar geleden stadsrechten kreeg van hertog Hendrik I van Brabant. Het is een verzameling van losse opstellen. De behandelde themata sluiten niet op elkaar aan, zodat in deze bundel geen vaste structuur zit. De behandelde aspecten zijn fragmentarisch van opzet. De titel van het boek, die een overzicht suggereert, is dan ook misleidend. Wel dient gesteld te worden dat in deze publikatie meerdere bijdragen zijn opgenomen over onderwerpen die tot nu toe niet of nauwelijks onderzocht zijn.

Het eerste artikel betreft het Eindhovens stadsrecht van 1232. De auteur H.P.H. Camps plaatst daarbij een aantal kanttekeningen. Het ware voor de lezer die niet direct over deel I van het *Oorkondenboek van Noord-Brabant* kan beschikken wel dienstig geweest, wanneer het stuk betreffende het stadsrecht in de tekst was opgenomen. Verder zou een uitvoerige bewijsvoering inzake datering en echtheid wel op zijn plaats geweest zijn, ter legitimering van de stadsfeesten die in 1982 te Eindhoven zijn gehouden.

De bijdrage van T. Klaversma handelt over Jacob I en II van Home en Frederik van Egmond als heren van Cranendonk en Eindhoven in de periode 1460-1521. Dat Eindhoven veel plezier heeft beleefd aan genoemde heren, kan niet gesteld worden. Zij hebben zich ter plaatse slechts zelden laten zien. Wel werd de stad in allerlei verwickelingen betrokken betreffende bezitsaanspraken door hoge heren. Hoe de betrekkingen tussen de bewoners van het stadje en genoemde heren precies verliep, wordt niet aangegeven.

J.Th.M. Melsen bespreekt de visrechten op de Dommel bij Eindhoven. Vanaf de middeleeuwen tot heden wordt deze complexe problematiek uitgebreid uiteengezet. Hoewel bepaald niet gemakkelijk leesbaar, heeft deze bijdrage toch het voordeel dat de gekozen thematiek volledig uit de doeken wordt gedaan.

Financiën en fiscaliteit in het achttiende-eeuwse Eindhoven is het onderwerp dat wordt aangesneden door H.A.M. de Wit. Een belangrijk thema waarvan nog weinig bekend is en waarover daarentegen talrijke misverstanden bestaan. De auteur geeft als conclusie dat de door Th. Goossens in zijn diesrede *Het arme Brabant* uit 1929 verdedigde stelling, dat Staats-Brabant een in alle opzichten uitgezogen gewest was, in ieder geval wat Eindhoven aangaat, aan een duidelijke herziening toe is. Deze bijdrage is zeer leesbaar geschreven en munt verder uit door het plaatsen van de stof tegen de achtergrond van de regionale en nationale situatie, waartoe gebruik werd gemaakt van archiefmateriaal ook van buiten Eindhoven en van algemene literatuur. Dit artikel is een model hoe een lokale geschiedschrijving opgezet dient te worden.

Specifiek op de tweede helft van de achttiende eeuw heeft betrekking een boeiende bijdrage over de in juni 1786 opgerichte patriottensociëteit Concordia, geschreven door F.F.M. Ector. Alleen via ballotage kon men lid worden van dit leesgezelschap van gegoede burgers. Transformeerden elders dergelijke leesgezelschappen in de patriottentijd zich veelal tot gewapende exercitie-genootschappen, in Eindhoven was daarvan zeker aanvaankelijk geen sprake. Een van de leden, die grotendeels afkomstig waren uit de sector van handel en nijverheid, was de bekende patriot J.F.R. van Hooff. Na de restauratie in 1787 werd deze club in oktober van dat jaar op last van de Staten-Generaal opgeheven.

P.J. Latjes presenteert zich met een studie over het Eindhovens stadsbestuur in de Bataafs-Franse tijd, 1794-1813. Het accent ligt hier vooral op de juridische aspecten betreffende bevoegdheden en samenstelling van de plaatselijke bestuursorganen. Over de maatschappelijke kant van het functioneren van het lokaal bestuursapparaat naar de be-